

ДИСКУСІЇ

Віталій Терлецький

СУЧАСНІ ДИСКУСІЇ ПРО НАЗВУ АРИСТОТЕЛЕВОГО ТВОРУ, ВІДОМОГО НАМ ЯК «МЕТАФІЗИКА»¹

Свого часу Жорж Ніва вельми влучно схарактеризував конституенти європейської культури, покликаючись на есей відомого французького філософа з українським корінням Алексіса Філоненка «Архіпелаг європейської свідомості»: «Європа – материк метафізики та картоплі». І якщо ми добре даємо собі раду з останнім продуктом господарства, то перед лицем першого «продукту європейської волі та винахідливості», себто стосовно метафізики, ми здебільшого виявляємося беспорядними, хоча без нього годі збагнути те, чим була, є і буде Європа [Ніва 2002: 37, 6]. Можливо, європейський вибір сучасної України стає принагідною спонуюкою до того, щоб докласти зусилля заради розуміння одного з «двох «китів», на якому досі тримається Старий світ.

Певно, не потребує особливого доведення той факт, що поняття «метафізика» увійшло до сучасного філософського (власне, європейського або навіть світового) вокабуляру завдяки одному твору Аристотеля, що має таку саму назву². Однак на цьому і закінчується вся певність, пов'язана з тим поняттям. Щоправда, переважна більшість сучасних дослідників послідовно обстоюють так зване традиційне пояснення заголовку Стагиритового твору, згідно з яким вислів *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* був запроваджений Андроніком із Родосу, котрий близько 70 р. до Р.Х. очолював перипатетичну школу і вперше видав твори «вчителя Заходу». Наскільки такий погляд є поширений, можна переконатися, звернувшись до перших-ліпших наукових видань або довідників.

Валентин Асмус уже на початку своєї вступної статті до російськомовного видання творів Аристотеля вважає походження цього заголовку «випадковим». Адже Андронік з Родосу при виданні рукописів Стагирита поєднав ті його праці, які стосувалися «проблем буття і пізнання», в окрему групу і помістив їх після творів, що присвячені фізичним питанням. Внаслідок цього для них і з'явилася назва як «те, що йде після фізики» [Асмус 1976: 5]. Стисла вказівка на бібліотечарське виникнення

© В. Терлецький, 2017

¹ Пропонована стаття написана за мотивами доповіді, виголошеної на круглому столі з нагоди 2400 річниці від народження Аристотеля. Цей захід відбувся 14 червня 2016 року в Інституті філософії НАН України, а частина його матеріалів оприлюднені в часописі «Філософська думка» [Аристотель і аристотелізм 2016: 5-76].

² Надалі додержуємося такого правопису: коли йдеться про поняття або ж просто слово «метафізика», воно пишеться з малої літери, а коли мається на увазі однойменний твір Аристотеля, назва подана з великої літери «Метафізика».

титулу «метафізика», що був утворений Андроніком із Родосу, подана і в статті «метафізика» в «Енциклопедії філософії» за редакцією Ганса Йорга Зандкюлера [Sandkühler 2010: 1584b]. Зрештою, навіть такий знаний сучасний дослідник творчості Аристотеля, як Джонатан Барнс обмежується заувагою, що цей заголовок не є Аристотелевим, а створений пізнішим видавцем, «імовірно, Андроніком». Наголошуючи на дискусійності того, що точно мав на думці видавець під цією фразою «τὰ μετὰ τὰ φυσικά», він насамкінець резюмує: «Залишаються питання, чому ці окремі есеї були поєднані й чому вони були поміщені в цьому особливому порядку – питання, на які не з'явилося прийнятної відповіді» [Barnes 1995: 66-67].

Утім за сорок років до того, як Дж. Барнс учергове відтворив поширений погляд, німецький дослідник Ганс Райнер спробував запропонувати свою відповідь на порушені питання, піддавши ревізії традиційне витлумачення. З огляду на той факт, що дослідження Г. Райнера ще й досі залишається на периферії аристотелезнавчих студій, хоча воно заслуговує на те, щоб бути зарахованим до classic paper, доречним видається спершу докладніше відтворити його головні змістовні моменти, а потім кинути ширший погляд на оцінку цього доробку в сучасній фаховій літературі.

Кроки тлумачення Гансом Райнером появи титулу «метафізика»

У розвідці «Виникнення і початкове значення імені метафізика» Райнер виходить із констатації того факту, що «увесь науковий світ» дає відповідь на питання про походження титулу приблизно так: назва Аристотелевого твору є «суто зовнішня», вона є «*бібліотечарським позначенням, зумовленим скрутним становищем*» (Verlegenheitsbezeichnung), в якому перебував якийсь видавець творів Стагирита [Reiner 1954: 211]. За «звичайним припущенням» таку назву надав творові Андронік із Родосу, коли зібрав докупи й упорядкував різні праці філософа. Переважна більшість істориків філософії та дослідників другої половини XIX – першої половини XX ст. (зокрема, Вернер Єгер, Вільям Рос, Мартин Гайдегер) дотримуються саме такого погляду, що домінує аж до середини XX ст. (час публікації Райнерової розвідки). Як небезпідставно вважає Райнер, таке поширене переконання у свою чергу спирається на свідчення кількох давніших дослідників творчості Аристотеля, а саме на праці Йогана Карла Глазера, Германа Боніца й Едуарда Целера. Хоча вони й обстоювали традиційне тлумачення появи титулу «метафізика», але також наводили античні джерела на його користь.

Власне, ідеться головню про два пасажі з коментарів на «Метафізику» – Александра з Афродісії (200 р. по Р.Х.) й Асклепія (6 ст. по Р.Х.). Хоча обидва коментатори відзначають зумовленість титулу місцем праці «після фізики», але вони також вказують на підставу саме такого впорядкування, а саме, підкреслюють певну послідовність цієї праці завдяки звороту «порядок стосовно нас» (τάξις πρὸς ἡμῶς). Цей змістовний момент особливо виразний в коментарі Асклепія³.

У зв'язку з цим і водночас з огляду на відоме розмежування Аристотеля «передшого для нас» і «передшого за природою» Райнер висуває тезу: назва «метафізика» обґрунтована в «порядку творів» самого філософа, а не є «суто зовнішньою й випадковою»; цей порядок «зумовлений природним ходом пізнання, який зі свого

³ Тут і надалі не наведено відповідні фрагменти з текстів коментаторів, на які посилають дослідник. Усі зацікавлені зможуть їх знайти в розвідці Г. Райнера чи то в оригіналі [Reiner 1954], чи в англійському перекладі [Reiner 1990].

боку є обертанням предметного порядку». Бібліотекарський порядок є наслідком як такого «предметно зумовленого ходу пізнання», так і «послідовності *ходу навчання*», яка включає «порядок викладу з боку автора» й «порядок послідовності вивчення для учнів» [Reiner 1954: 217].

Також німецький дослідник притягує до розгляду ще інші давні посвідки щодо походження титулу «метафізика»: коментарі Темістія й Сімплікія на «Фізику» Аристотеля та дві анонімні схолії до «Метафізики» й до «Категорій», а також коментарі Сиріана на «Метафізику» та Йогана Філопона на «Категорії». В усіх цих пасажах, як зауважує дослідник, наголошується або на розрізненні «πρὸς ἡμᾶς – «τῆ φύσει», або на тому, що коментатори надавали визначального значення «порядку» творів. Отже, як висновує Райнер: «Жодне місце [в цих коментарях] не каже, мовляв, ім'я «метафізика» походить від зовнішнього, бібліотекарського порядку» [Reiner 1954: 219].

Інший комплекс проблем, порушений німецьким дослідником, полягає в питанні про авторство титулу «метафізика». Як відомо, у самого Аристотеля такого звороту не трапляється (хоча у праці «De motu animalium» він посилається на свій трактат з назвою «Про першу філософію» (6, 700 b9). Однак і Александр, і Асклепій були переконаними, що такий титул належить самому Аристотелю. Найраніше свідчення цього титулу можна знайти в Ніколая із Дамаска (64 до Р.Х. – 15? по Р.Х.), про що йдеться у схолії наприкінці «Метафізики» Теофраста, яка виявляється в принципі найдавнішим засвідченням розглядуваної назви («Ніколай [sc. із Дамаска] ... згадує її [sc. книгу Теофраста] у θεωρία τῶν Ἀριστοτέλους Μετὰ τὰ φυσικά» [Théophraste 1993: 23]. Але брак будь-якого пояснення цього титулу тут і в інших двох джерелах (у Плутарховому описі життя Александра, який, однак «нічого не дає» [Reiner 1954: 224] та двох переліках праць Аристотеля) спричинює до того, щоби з'ясувати зв'язок між трактуванням Александра з Афродісії й ранішими тлумачниками Стагирита.

На підставі скрупульозної історичної реконструкції Г. Райнеру вдається простежити лінію традиції, що тягнеться від Александра з Афродісії до Ніколая із Дамаска, відповідно, до Андроніка з Родосу, тобто сягнути тих часів, на які й припадають наведені найбільш ранні свідчення титулу. Дещо схематично це виглядає так:

Александр з Афродісії (200 р. по Р.Х.) → Адраст із Афродісії (перша пол. II ст. по Р.Х.) → Александр з Егей (I ст. по Р.Х.) → Ніколай із Дамаска (друга пол. I ст. до Р.Х.) [Reiner 1954: 222].

Однак таке раннє датування появи титулу «метафізика» тягне за собою ще інше питання: чи потверджується твір з такою назвою у давніх переліках Аристотелевих творів? Особливо це вагомо з огляду на той факт, що в каталозі Діогена з Лаєртії (прибл. кінець 3 ст. по Р.Х.) твору з такою назвою взагалі немає (найближчою до сучасного тексту «Метафізики», що тут є, виявляється назва 36 позиції «Про різні значення висловів або згідно з додатком» (Περὶ τῶν ποσᾶν ὡς λεγομένων ἢ κατὰ πρόθεσιν α') (DL V, 23); однак ця праця, що відома як книга Δ в сучасних редакціях твору, є, певно, найбільш неметафізичною). Проте у двох списках – у анонімному переліку, що міститься у «Vita Hesychii» (або за іменем першого видавця називається ще «Vita Menagiana»), та в каталозі платоніка Птолемея (близько 300 р. по Р.Х.), здебільше іменованого Птолемеєм аль-Гарібом [Diehle 1957: 314-325], що дійшов до нас лише в арабському перекладі й тому інколи називається «Vita Arabica» – ми натрапляємо на цей титул, причому в анонімному переліку навіть двічі [Moraux 1951: 196-197, 297; Aristotelis 1987: 27, 28, 42]. Вагома і локалізація титулу: у першому каталозі поміж назвами творів «проблеми», а в другому – після довгої низки природничонаукових праць. Особливо останній

перелік дає підставу Райнеру знову наголошувати, що «ім'я $\mu\epsilon\tau\alpha\ \tau\acute{\alpha}\ \phi\upsilon\sigma\iota\kappa\acute{\alpha}$ не було суто бібліотечарським позначенням ... а радше відповідало продуманому предметному загальному порядку Аристотелевих праць» [Reiner 1954: 225].

Така теза стає переконаливішою завдяки її дидактичному підсиленню. Бо, як свідчать коментатори, матеріал у школі Аристотеля викладався в певній послідовності. Незалежно від того, віддавалася першість у викладанні логіці чи фізиці, у кожному разі висвічується типово аристотелівська схема, що навчання слід починати із відомішого й ближчого нам. В основі цього дидактичного порядку лежить відомий принцип, що природний шлях пізнання полягає в просуванні від передшого для нас до передшого за природою.

Андронік із Родосу додержувався саме такого дидактично зумовленого порядку творів Стагирита. Це прямо засвідчують слова Порфирія в його життєписі Плотіна, де йдеться про впорядкування творів останнього (гл. 24), а опосередковано також Боецій на початку твору «Про поділ». Отже, як підсумовує Райнер, «Місце метафізики після природничонаукових праць (яке дотеперішнє вчення слушно приписало самому Андроніку з Родоса) є змога зрозуміти ... із цієї [дидактичної] точки зору, а не як зовнішнє позначення, зумовлене скрутою». Тож «початкове місце (Ursprungsort) поняття метафізики» пов'язано з Андроніком, бо «він фактично запровадив цей титул» [Reiner 1954: 227].

Однак з огляду на певні факти німецький дослідник змушений корегувати свій дотеперішній висновок. Насамперед йдеться про те, що на початку доби імперії корпус текстів класичних творів вже був сформований [Jaeger 1912: S. 180]. Крім того, деякі дослідники припускають наявність «початкового переліку» (Urliste) творів Аристотеля, що лежав в основі каталогу Діогена й містив працю із заголовком «Метафізика» [Howald 1920: 205]. Спираючись на результати новітнього дослідження Поля Моро, Райнер припускає, що авторство цього «початкового переліку» варто приписувати не Андроніку з Родосу й навіть не Герміпу (прибл. 200 р. до Р.Х.), а, можливо, Аристону з Кеосу, який очолював перипатетичну школу бл. 228/225 рр. Таким чином, поява титулу «метафізика» виявляється значно ближчою до часів життя Стагирита [Reiner 1954: 229].

Задля підсилення цієї тези, що, через брак надійної джерельної бази, залишається в царині суто можливого, дослідник звертається до аналізу самоцитувань Аристотеля в «Метафізиці», що налічує 24 посилання, та в інших творах, що мають стосунок до «першої філософії». Природно, що за основу такого аналізу використано укладений Г. Боніцем Index Aristotelicus. У результаті впливає, що метафізика стоїть наприкінці творів із теоретичної філософії «після фізики». Як вже неодноразово зазначалося, такий порядок зумовлений послідовністю курсів навчання в Лікеї, що у своєму підґрунті тримається на «принципі «передшого й пізнішого». Але цей самий принцип, згідно з коментаторською традицією, був тим фактором, що зумовив появу титулу «метафізика». Тому тепер Райнер наважується на твердження, що «... походження розглядуваного імені справді можна шукати якщо не в самого Аристотеля, то все-таки в безпосередній близькості до нього» [Reiner 1954: 231-233].

Після не позбавлених цікавості спостережень над слововжитком Аристотеля й Теофраста, що містять близькі до « $\tau\acute{\alpha}\ \mu\epsilon\tau\alpha\ \tau\acute{\alpha}\ \phi\upsilon\sigma\iota\kappa\acute{\alpha}$ » компоненти (відповідно, $\mu\epsilon\tau\alpha\beta\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\upsilon\iota\varsigma$ і $\tau\acute{\alpha}\ \mu\epsilon\tau\alpha\ \tau\acute{\alpha}\varsigma\ \acute{\alpha}\rho\chi\acute{\alpha}\varsigma$), а також після того, як висвітлюється близькість Аристотелевого поняття метафізики до Платонової метафізики, яка увінчується $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\epsilon}\kappa\epsilon\upsilon\iota\upsilon\alpha\ \tau\eta\varsigma\ \omicron\upsilon\delta\acute{\iota}\alpha\varsigma$, Райнер зважується висунути «певне припущення» стосовно авторства титулу «метафізика», що можна розцінювати як загальний висновок його розвідки.

Автором титулу «τὰ μετὰ τὰ φυσικά» можна вважати Евдема з Родосу (народ. до 350 р. до Р.Х.), учня й послідовника Аристотеля та Теофраста.

Аргументи на користь такого положення черпаються з усього масиву мізерних свідчень про цю постать. По-перше, він писав про історію теологічних уявлень, що, вочевидь, близько до тематичного спектру «першої філософії» як «теологіки». По-друге, він принаймні планував написати трактат про метафізику, що випливає з одного пасажу коментарю Сімплікія на «Категорії». По-третє, йому були властиві «платонічні тенденції», що вагомо для запровадження титулу під кутом зору певної близькості Аристотеля до метафізики Платона. По-четверте, опосередкована причетність до тексту «Метафізики» позначається ще й через те, що авторство другої книги «Метафізики» (Met. α) за традицією приписують його племіннику Пасиклу [Reiner 1954: 235].

При цьому Райнер рефлектує над можливим закидом проти його «припущення», мовляв, тут не вказана «достатня підстава для нового запровадження титулу». Для відповіді дослідник зважує два моменти. По-перше, як «другорядна підстава», закарбоване самими Аристотелем позначення «перша філософія» не повністю відповідало розмаїтому змісту цілого твору, відповідно, не відображало його пізню точку зору, натомість вислів «τὰ μετὰ τὰ φυσικά» через його невизначеність, навіть можливу часткову близькість до Платона, давав змогу поєднати різні книги під одним заголовком і тим самим «міг сприяти ... постанню» цього титулу. По-друге, головним мотивом для того запровадження залишається «вчення самого Аристотеля про шлях пізнання до *τῆς ἀληθείας*, включно з ... Платонівськими уявленнями, що відлунують у цьому» [Reiner 1954: 236-237].

Як нескладно помітити, головна увага Райнера зосереджена на двох принципових пунктах: титул «метафізика» не є «випадковим» іменуванням твору Аристотеля, а його виникнення зумовлено відповідними змістовними положеннями філософії Стагірита; авторство цього титулу хоч і не належить самому Аристотелю, проте могло сформуватися в безпосередньому середовищі школи філософа, точніше може бути приписано його учню Евдему з Родосу. Обидва ці пункти дослідник намагається обґрунтувати з різних кутів зору (коментаторська традиція, тлумачення вчення самого Аристотеля, дидактичні елементи, аналіз мови), але саме вони постійно залишаються в полі зору розвідки й саме вони виявляють оригінальність дослідження. Як не дивно, але цей результат на сьогодні залишається здебільшого поза увагою, про що свідчать, зокрема, наведені на початку приклади. Традиційне тлумачення появи титулу «метафізика» досі залишається панівним. Зважаючи на цей факт, є сенс стисло відтворити тези іншої розвідки Райнера, в якій простежуються витоки такого «технічного» розуміння.

Висвітлення історії про бібліотечарське походження титулу «метафізика»

В іншій статті, що має заголовок «Походження вчення про бібліотечарське походження імені метафізика» (1955), Г. Райнер намагається виявити та проаналізувати ті фактори, які, зрештою, привели до формування й поширення суто «бібліотечарського» тлумачення титулу, яке він недвозначно кваліфікує як «хибне» тлумачення.

Хоча певні спроби інтерпретації цього титулу траплялися вже в Середньовіччі (Домінік Гундісальві, Альберт Великий, Тома Аквінський, Педро да Фонсека) і продовжували з'являтися згодом у протестантській схоластиці (Клеменс Тімплер), та лише філологічно-історичне дослідження текстів Аристотеля доби Відродження повновому виявило проблему як авторства титулу, так і його змістовного пояснення.

Франциск Патрицій (Franciscus Patricius, 1529-1597) у своїй праці «*Discussionum Peripateticum*» (1581), здається, вперше зробив висновок, що така назва твору не тра-

пляється в творчості самого Аристотеля, а є пізнішим «винаходом», мабуть, Андроніка з Родосу. Не варто забувати, що Александр і Асклепій у своїх коментарях були переконані, що титул належить самому Стагіриту. З'ясовуючи підстави, що спонукали запровадити такий новий титул, Патрицій уважає, що якраз «множина назв цієї науки» в самого Аристотеля і невпевненість Андроніка у тому, яка з них є правильною, спонукали до уведення зовсім нової назви для твору. Отже, за Райнером, у Патриція *«ще немає місця»* вченню про «зовнішньо-бібліотечарське походження цього титулу» [Reiner 1955: 79-81]. Не знайти такої теорії й у Самуеля Петі (1594-1653), котрий у трактаті «De metaphysicorum librorum Aristotelis Ordine» (1630) взяв під сумнів взаємопов'язаність книг «Метафізики» й те, що вони написані як єдиний твір. Однак своєю тезою про те, що згромадження книг в одне ціле й запровадження для нього назви «метафізика» відбувалося водночас, Петі надав істотний поштовх появі бібліотечарського розуміння твору (скрутне становище видавця внаслідок браку змістовної єдності твору Стагірита спонукає до запровадження відповідного титулу).

Як стверджує Райнер, таке розуміння вперше було явно сформульоване Йоганом Готлібом Бюле (1763-1821) наприкінці трактату «Про достепенність метафізики Аристотеля» (1788). Узявшись за справу впорядкування часом незв'язних творів Стагірита в окремі «книжки», Андронік із Родосу «знайшов певне число інших праць, які він не знав, куди помістити, і таким чином надав їм місце після фізики й через це назвав ціле зібрання τὰ μετὰ τὰ φυσικά». Приписування ж єдності цьому твору відбулося, за Бюле, через «хибне тлумачення цього зібрання» поодиноких трактатів з боку «пізніших перипатетиків й інтерпретаторів». Райнер переконаний, що ці рядки Бюле, хоч вони й залишилися без жодного текстуального обґрунтування, якраз і стали «початковим витокком повністю панівного нині погляду», що набув статусу традиційного пояснення [Reiner 1955: 85].

Висловлена між іншим теза Й. Г. Бюле про виникнення й початкове значення титулу «метафізика» поступово поширюється й у першій третині XIX ст. набуває визнання серед фахівців. Чимало дослідників XIX ст. долучилися до позиції Бюле або принаймні не заперечували неї (за винятком окремої розвідки Й. В. Брюмерштедта, 1841). Показовим є й те, що ціла генерація таких аристотелезнавців, як Крістіан Август Брандіс, Г. Боніц і Е. Целер⁴ у своїх вже класичних дослідженнях хоч і не обстоювали позицію про суто бібліотечарське значення титулу «метафізика», бо походження назви витлумачували із порядку послідовності праць Стагірита, але вони і не заперечували гіпотези Бюле [Reiner 1955: 96]. Прикметно, що Кр. А. Брандіс, який уперше опублікував коментар Асклепія (1836), що разом із коментарем Александра вкрай вагомий для іманентно змістовного висвітлення того, як з'явилася назва твору Аристотеля, досить невизначено каже про «звичне розуміння слова метафізика», тобто як таке, що «йде після фізики» [Reiner 1955: 88]. І все ж Райнер добре усвідомлює, що таким знаним фахівцям текстів Аристотеля, зусиллями яких був, власне, конституційований *Corpus Aristotelicum* для наступних поколінь, дуже умовно можна приписувати «технічне» тлумачення виникнення титулу «метафізика», відповідно, обстоювання його бібліотечарського походження. Бо ж головну увагу вони приділяли «синоптичному» прочитанню й тлумаченню певних пасажів Аристотеля та його коментаторів. Але, як не без

⁴ Г. Райнер наводить погляди також інших, на сьогодні майже невідомих дослідників цього питання, проте відтворювати тут їх повний перелік видається недоречним. Усі бібліографічні відомості можна знайти в тексті самого автора.

докору констатує німецький дослідник, в одинадцятому виданні «Начерка історії філософії» Юбервега-Гайнце (1920) – фундаментального для багатьох поколінь підручника з історії філософії, що в цілком переробленому вигляді досі залишається одним із найавторитетніших у світі – були прибрані пояснення цього титулу, що спиралися на «дидактичний характер» Аристотелевого розмежування «передшого для нас – передшого за природою» [Ueberweg & Heinze 1920]. Саме відтоді, тобто з 1920 р., за Райнером, і розпочалося «виняткове панування вчення про суто зовнішнє бібліотекарське походження ... титулу» [Reiner 1955: 98], що досі (до 1955 р. – час публікації статті) залишається визначальним для наукового світу.

На щастя, на сьогоднішній день ситуація істотно змінилася й у наново переробленому виданні «Начерка» ми знайдемо стислий, але науково вивіреним огляд можливих тлумачень розглядуваного титулу [Flashar 2004: 238-239]. А втім, залишається питання: чи змінилися в сучасному «науковому світі», після розвідок Райнера, тлумачення історії того, як з'явився титул «метафізика» і хто був його автором? Не лише зазначені на початку цієї статті вочевидь фахові джерела, а й деякі спеціальні дослідження ще й дотепер продовжують відтворювати «суто технічно-видавничі» пояснення назви твору Аристотеля. Переконатися в цьому можна на прикладі гарно продуманої та водночас прекрасно викладеної книжки Вернера Маркса, де вже на початку «Вступу» автор зазначає: «Титул “метафізика” виводиться із місця в загальній творчості [Аристотеля], а саме “μετά τὰ φυσικά” (після фізики) і, отже, він не мав спочатку жодного змістовного значення» [Marx 1972: 9]. Вражає той факт, що авторіві точно була знайома розвідка Райнера, як свідчить перелік літератури. У кожному разі сформульоване вище питання, здається, не втратило вагомості досі.

Амбівалентність в сучасних оцінках витоків назви «метафізика»

Зважаючи на величезний масив літератури, що була оприлюднена за останні шість десятиліть років після публікацій Райнера й так чи так присвячувалася темі Аристотелевої «Метафізики», оцінка доробку німецького дослідника за визначенням буде фрагментарною й неповною. Щоби якось компенсувати такий гандж, доречно зосередитися на кількох репрезентативних типах наукової літератури: спеціальні дослідження, довідники, підручники, що торкаються двох комплексів питань: тлумачення появи титулу й авторства імені «метафізика».

Статті Райнера інспірували не одну розвідку, дотичну до цієї теми, зокрема, дисертаційне дослідження Кляуса Кремера, присвячене з'ясуванню поняття метафізики в коментаторській традиції школи Амонія (Александрійської школи) (430–650 рр. по Р.Х.). Вже на початку ми натрапляємо на високе поцінування доробку Райнера, який «презентує науковому світові своє поновлене відкриття початкового значення» «метафізики» [Kremer 1961: 2]. Аналізуючи тексти Асклепія, Філопона, Елія стосовно тлумачення слова «метафізика» та його філософського навантаження, Кремер докладніше потверджує тезу про змістовний мотив запровадження титулу «метафізика» та ключову роль при цьому поняття «порядку». Попри численні цитування і схвальні згадки певних тез Райнера, Кремер все ж досить критичний у деяких пунктах, зокрема, в оцінці Сімплікієвої трансформації поняття метафізики в дусі платонізму, коли предмет метафізики переноситься «потойбіч природи» (μετά τὰ φυσικά στας ὑπὲρ φύσιν) [Reiner 1954: 218-219; Kremer 1961: 114-115]. Натомість Кремер вважає, що тлумачення «метафізики» в цьому останньому значенні, яке для нього якраз і є «предметним», трапляється в усіх коментарях і пов'язано з самою приро-

дою цієї науки, предмет якої «перевершує» суто природні речі. У кожному разі, визначальне значення має «*наша* (sc. людська) перспектива» [Kremer 1961: 128-129].

Не менш прихильно ставиться до інтерпретації Райнера й автор «критичного огляду» метафізики Андо Такатура. Відтворивши головні змістовні моменти Райнерової «історичної реконструкції», Такатура робить висновок: «Теорія Райнера здається мені цілком переконливою і його доказ достатнім, щоб розсіяти довготривалу облуду стосовно походження слова “метафізика”. Слово “метафізика” не походило від когось, хто перебував у скрутному становищі щодо того, як назвати книжку, а радше, ... є поняттям, що базується, мабуть, на ортодоксальній традиції Аристотеля та його безпосередніх послідовників» [Takatura 1974: 5].

А проте, досить критичної налаштованості щодо Райнерового тлумачення також не бракує. Тут варто згадати Міхаеля Фреде й Гюнтера Патціга, видавців і перекладачів німецькою книги *Z* «Метафізики»: «Переказаний титул (попри закиди, висунуті проти цього серед інших Г. Райнером) має напевно книжково-технічне значення: у корпусі аристотелівських творів ці праці були впорядковані наприкінці низки природничонаукових праць (і перед працями з “практичної філософії”)). Хоча далі автори певною мірою визнають виправданість змістовної мотивації такого бібліотечарського акту: «Звичайно, для включення [праць] саме в цьому місці певну роль мали би відігравати також предметні підстави» [Frede & Patzig 1988: 27]. Ще раніше висловив критику П'єр Обанк. Хоча він теж наполягає на «філософському сенсі» титулу «*μετὰ τὰ φυσικά*», тобто не вважає його суто технічним позначенням, але при цьому визнає «сумнівним», ніби титул «постав у колі безпосередніх учнів Аристотеля». Питання про «місце походження» назви витвору «європейської волі та винахідливості» залишається відкритим. [Aubenque 1961: 325-326].

Мабуть, найрішучіше «відхиляє» гіпотезу Райнера знаний аристотелезнавець Інґемар Дюрінґ. Він категорично виступає проти тези, мовляв, «титул *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* запровадили або Аристотель, або Евдем» [Düring 1968: 272.51-57]. У цьому питанні він дотримується загалом припущення Боніца, що автором «метафізики» є Андронік, який запровадив цей титул через те, що визнавав зміст твору «надто незбіжним», тож «віддав перевагу нейтральному титулу: «праці, що йдуть після *φυσικά* (у значенні «природних чи матеріальних речей»)). У принципі, Дюрінґ схиляється до традиційного пояснення, яке є «найпростішим»: «метафізика була останньою *πραγματεία* після цілого ряду натурфілософських праць» [Düring 1968: 272.66-68]⁵.

У поширених останнім часом колективних збірках, присвячених певному твору Стагірита чи його філософії загалом, теж не оминається увагою питання про появу, значення й авторство назви «метафізика». У вступі до збірки «Аристотель, Метафізика, книги про субстанцію (*Z*, *H*, *Θ*)» її редактор Кристоф Рап досить стисло відтворює два можливих тлумачення титулу «метафізика»: згадане «видавничо-технічне», або бібліотечарське, і предметно навантажене, що враховує «специфічний предмет» твору «Метафізика». В останньому випадку передбачається використання дистинкції Аристотеля «передшого для нас» і «передшого за природою», у зв'язку з чим згадане й дослідження Г. Райнера [Rapp 1996: 3-4].

⁵ Принагідно зауважимо, що в досить ґрунтовному підручнику Фрідріха Каульбаха «Вступ до метафізики» гіпотеза Г. Райнера береться до уваги, але оцінюється також критично, причому не без впливу інших критичних оцінок (передусім І. Дюрінґа): «Позаяк сам Аристотель на одному диґханні називав свою першу філософію разом із фізикою, відрізнивши її водночас від цієї дисципліни, було природно розташувати її після неї та надати їй ім'я мета-фізика» [Kaulbach 1991: 15].

Але серед англомовних досліджень стосовно «Метафізики» Аристотеля історичні реконструкції здебільшого залишаються на маргінесі. Наприклад, у книжці Василіса Політіса «Аристотель і Метафізика» ім'я німецького дослідника навіть не згадано, хоча при з'ясуванні походження і авторства заголовку твору помітне прагнення автора долучити до сучасного «видавничо-технічного» пояснення також і певний змістовний аргумент. Авторство титулу тут традиційно приписане Андроніку, але тлумачення його утворення таке: «Він винайшов цей титул, ймовірно ... для того, щоб показати, що, на його думку, "Метафізика" природно слідує (belongs) після іншого твору Аристотеля, "Фізика"». Тут ідеться про «природне місце» твору, «оскільки він [sc. Андронік] думав, що дослідження всього сущого (all things) і просто сущого остільки, оскільки воно є буття, тобто схарактеризованої Аристотелем метафізики, природно йде після дослідження рухомого (changing) і матеріального сущого, сущого, з яким ми безпосередньо знайомі із чуттєвого сприйняття та досвіду, тобто схарактеризованої Аристотелем фізики» [Politis 2004: 1-2]. На жаль, будь-якого докладнішого висвітлення та з'ясування історії терміна «метафізика», як і його проблематизацію автор цієї праці не пропонує.

Зовсім інакше стоять справи в нещодавно виданому колективному «Підручнику з філософії Аристотеля», де не лише викладено головний зміст твору, відомого нам під назвою «Метафізика», порушено певні текстологічні проблеми, а також приділяється особлива увага розглядуваному титулу твору. Спершу наведено три розповсюджені на сьогодні «тлумачення» появи самого титулу: традиційне прочитання у значенні «надприродного», що сягає інтерпретації Сімплікія; «бібліотекарське» пояснення, що походить від Андроніка з Родосу; змістовне витлумачення, що зважає на «дидактично-педагогічний порядок» творів самого Стагірита. Хоча «видавничо-технічне» пояснення, як найпоширеніше на сьогодні, здається, враховує ту обставину, що «Метафізика» не постає як «єдиний філософський проект», але проти нього можна висунути певні сумніви, що свого часу й було зроблено Райнером. Як відзначалося вище, у коментарі на «Метафізику» Александра з Афродісії при висвітленні титулу ключова роль належить «порядку для нас» у контексті Аристотелевого розмежування «передшого для нас – передшого за природою». На відміну від чуттєво сприйманих, рухомих предметів «Фізика» як «перших для нас», предметна сфера «Метафізики» постає «першою за природою» та пізнаванною для нас найважче. Тож цей «порядок для нас» позначає не суто «видавничо-технічний» порядок, а «емпістемічно-дидактичний порядок». У зв'язку з цим Кристоф Рап, якому належить стаття про «Метафізику», вважає, що «вже немає жодного обов'язково приводу пов'язувати запровадження титулу τὰ μετὰ τὰ φυσικά із видавцем Андроніком із Родосу», винайдення ж останнього «можна було б локалізувати десь у перипатетичній філософії між Теофрастом (який ще не використовував цей титул) і Ніколаєм із Дамаску (який у кожному разі вже знав титул)» [Rapp 2011: 123-124].

Зрозуміло, що результати конкретних наукових досліджень змістовно сконденсовані в довідниках, а тому є сенс оглянути, як цей жанр наукової літератури презентує два означені комплекси проблем.

У вже класичному «Технічному й критичному словнику філософії» Анре Лаланда ми натрапляємо на традиційний спосіб тлумачення титулу «метафізика», що був запроваджений Андроніком із Родосу на позначення твору після «Фізика» [Lalande 1997: 611]. Таке саме суто «бібліотекарське» витлумачення подане й у «Кембризькому словнику філософії» [Audi 1999: 49]. Можна стверджувати, що «видавничо-технічне» значення залишається визначальними для всіх видань цього жанру, якщо

вони спеціально не зважають на історичні витоки слова «метафізика» й не враховують можливість наявності в ученні Аристотеля певних передумов для його карбування. Саме такий випадок має місце в статті «метафізика» зі «Словника теології та церкви», де поряд із «бібліотекарським» поглядом на походження титулу «метафізика» наголошується на тому, що «передше й засадничніше (Grundlegendere) згідно з предметом є для нас менш близьким (Vertraute) і пізнішим у вченні» [Kasper 1998: 192].

Утім, у межах розглядуваного жанру, мабуть, найдокладніше зображена проблематичність титулу в авторитетному «Історичному словнику філософії». Звісно, і тут згадано відому бібліотекарську «легенду» про появу цього титулу, а проте одразу вказано на «глибші, предметні підстави» надання такої назви у працях самого Стагірита, а саме обґрунтований філософом «шлях пізнання від «фізичних, отже чуттєво зримих предметів до надчуттєвих» [Ritter 1980: 1188]. У цьому пункті, як і в тому, що цей титул, «можливо, був закарбований уже в безпосередній близькості до Аристотеля», автор статті «метафізика» не лише дотримується такого пояснення, яке стало можливим завдяки розвідці Райнера, а й прямо цитує її. В іншій своїй розвідці, присвяченій вже метафізиці Плотіна, той самий автор, Тео Кобуш, недвозначно зазначає: «Технічно-бібліотечний сенс цього імені [sc. «метафізика»], згідно з яким воно означає лише те, що стоїть позаду аристотелівської «Фізики», є таким припущенням (Unterstellung), яке не підтверджуване ані в античності, ані в середньовіччі та вочевидь походить із критичних до метафізики кіл раннього Нового часу» [Kobusch 1992: 97].

Під певним кутом зору стан дослідження на цій ниві віддзеркалює позиція Гельмута Фляшгара, як редактора вище згадуваного «Нарису з історії філософії» і водночас як знаного дослідника творчості Аристотеля. Тут, зокрема, зазначено, що і місце, і назва «метафізика» крім технічно-видавничого значення ще й виражають «предметне упорядкування (Anordnung), що наперед накреслене природною послідовністю пізнання» [Flashar 2004: 238-239].

Якщо наважитися на якесь судження з приводу сучасних оцінок дослідження витоків назви «метафізика», зокрема доробку Райнера в цьому питанні, то можна стверджувати, що, попри наявність деяких критичних міркувань, все ж значною мірою нині превалює оцінка традиційного суто бібліотекарського пояснення як недостатнього. Відповідно, історична інтерпретація має враховувати також змістовні аспекти філософії Стагірита, насамперед базове розрізнення «передшого для нас – передшого за природою». У цьому пункті сучасні науковці приймають результат дослідження Райнера. Але водночас більшість сучасних фахівців досить скептично ставляться до відносно раннього датування появи титулу в осередку послідовників грецького філософа, попри наявність прихильників і такої позиції [Ritter 1980: 1188; Rapp 2011: 124]. У вище цитованому «Нарисі з історії філософії» Г. Фляшгар ставить під сумнів тезу Райнера, що титул «постав у ранньому Лікеї» й таке поняття могло сформуватися «із початків і тенденцій у самого Аристотеля» [Flashar 2004: 239]⁶. Мабуть, брак надійної джерельної бази підтримує таку скептичну налаштованість учених. З огляду на цей проблематичний момент і, особливо, у зв'язку з найбільш революційною тезою Г.

⁶ Цікаво, що в іншому новому підручнику, але вже «Підручнику з грецької літератури античності» (адже текст «Метафізики» – це теж література!), де також взято під сумнів суто «видавниче розв'язання» проблеми назви твору, не виключається, що збірка творів під такою назвою походить із школи Аристотеля: «Від припущення, що сам Аристотель був автором ядра збірки із титулом «метафізика», не потрібно цілковито відмахуватися» [Zimmermann & Rengakos 2014: 379].

Райнера, що автором титулу «метафізика» був учень Аристотеля Евдем із Родосу, варто окремо відтінити цю сюжетну лінію в «археології» титулу «метафізика».

Хоча сам Г. Райнер висуває таку тезу лише у вигляді «певного допущення», але деякі дослідники слідом за ним прийняли її в повній мірі, наприклад, К. Кремер [Kremer 1961: 200]. Схожу позицію презентує і автор статті про Евдема із «Малої енциклопедії Паулі», так само покликаючись на розвідку Г. Райнера: «Евдем ...мабуть, є автором титулу τὰ μετὰ τὰ φυσικά, можливо, брав редакційну участь у аристотелівській «Метафізиці» [Ziegler & Sontheimer 1964: 404]. Натомість в аналогічній статті про Евдема в іншому, не менш авторитетному виданні немає бодай натяку на те, що він був автором титулу «метафізика» або принаймні був причетний до редакції твору Аристотеля [Hammond & Scullard 1970: 413].

Така розбіжність у оцінках Евдема як можливого автора титулу набуває гостроти з огляду на той факт, що у зібранні фрагментів Евдема за редакцією Фрітца Верлі має місце уривок із заголовком «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά?» (fr. 124). Тут відтворено пасаж із коментарю Александра (власне Псевдо-Александра) на Met. Z 11, 1036 b32, де згадано ім'я Евдема, який, мовляв, і переставив пасаж про «математичні предмети» 1036 b32-1037 a5 із попередньої глави [Wehrli 1955: 51]. У своєму коментарі ad Ioso Ф. Верлі небезпідставно зауважує, що через брак «інших свідчень», крім Александра, «могло й не бути остаточної редакції метафізики, яка безперечно вважалася як твір Евдема», тож ми можемо «лише загалом знати, що Евдем брав участь у редакції аристотелівської метафізики», хоча, з іншого боку, «такий переказ традиції принаймні не можна спростувати» [Wehrli, 1955: 111]. Схожу позицію обстоював раніше Вільям Рос, коли припускав можливість того, що Евдем брав «деяку участь в редакторській роботі над метафізичними, а також етичними трактатами» Аристотеля [Ross 1975: XXXII]. Зрештою, у цьому питанні в останні десятиліття поширення набула та версія, що Евдем все ж був причетний до редакції «Метафізики». На думку П. Моро, це «дуже ймовірно», однак специфіка такої участі полягає в тому, що Евдем лише «доклав зусилля для поліпшення його [тексту «Метафізики»] й оформлення», бо ж примірник, що був у його розпорядженні після смерті Стагирита, перебував у «сирому вигляді» [Mogaux 1973: 9]. При цьому ані Рос, ані Моро (а також інші) не вважають вірогідною розповідь Асклепія, мовляв, Аристотель надіслав готовий текст «Метафізики» Евдему, який оцінив його як надто великий і не придатний для публікації, а по смерті Стагирита частини твору були втрачені й учні філософа просто зібрали до купи залишки і доповнили їх витягами з інших трактатів. Натомість Г. Райнер хоч і не наводить відповідного пасажу з коментарю Асклепія для обґрунтування свого «припущення», але, як випливає з інших місць розвідки, значною мірою довіряє цьому авторитету [Reiner 1954: 216-217, 235].

Останнім часом оцінка значення Евдема в розглядуваному контексті теж далека від однозначності. З одного боку, обстоюється абсолютний скептицизм як щодо авторства окремого твору під заголовком «Метафізика», так і навіть щодо участі Евдема в редагуванні Аристотелевої «Метафізики», що, здається, виправдано «браком подальших посвідок» на користь цього, крім зауваги Александра [Flashar 2004: 559]. Зрозуміло, що з такого погляду Евдем не міг бути автором титулу τὰ μετὰ τὰ φυσικά. Але, з іншого боку, як зазначалося, є прихильники локалізації титулу в середовищі перипатетиків «...між Теофрастом ... і Ніколаєм із Дамаску ...» [Rapp 2011: 123-124]. Деякі сучасні фахівці, дискутуючи питання про «постаристотелівське упорядкування «Метафізики», все ж таки вважають, що «сучасний текст [«Метафізики»] походить від Евдема і його

школи» [Menn 1995: 208]. У кожному разі слід визнати, що без нових підходів до історії передавання творів Аристотеля, один із яких був нещодавно запропонований Олів'єром Прімавесі [Primavesi 2007], майже неможливо однозначно встановити можливість причетності Евдема до редакції тексту «Метафізики» Аристотеля.

На завершення доречним видається торкнутися питання, наскільки розглянута вище проблематика титулу «метафізика», яка досить інтенсивно дискутувалася й досі обговорюється в західних дослідженнях, представлена у вітчизняній науковій літературі. У зв'язку з розглядуваною тут тематикою обмежимося лише побіжною оцінкою підручників з метафізики.

У перекладеному й використуваному в навчальному процесі підручнику з метафізики Емеріха Корета дослідження Райнера не лише згадане, а й визнане підставою «доведення того, що ця назва [sc. “метафізика”] все ж мала предметне значення». Щоправда, це останнє інтерпретується досить своєрідно: ця назва означає те, що виходить за межі «фізично» даного, чуттєво досвідного, перевершує (трансцендує) останнє, щоб збагнути все те, що взагалі «є» [див.: Корет 1998: 12-13.]. Не складно помітити, що автор схиляється до тлумачення поняття метафізики в дусі платонізму, що було започатковано інтерпретацією Сімплікія.

У навчальному посібнику Валентина Гусєва «Вступ до метафізики» історичні витoki терміна «метафізика» викладено в розділі 1.3 «Метафізика в історії філософії». Небезпідставно вказуючи на зв'язок цього терміна з філософією Аристотеля, автор підкреслює його «цілком випадковий характер». В основі такого пояснення лежить поширена «бібліотечарська легенда» про александрійського бібліотекаря Александра з Родосу та його редакторську роботу над систематизацією трактату Стагірита, що внаслідок цього одержав титул «метафізика»: «після фізики» [Гусєв 2004: 34]. Можна припустити, що таке традиційне пояснення значною мірою зумовлене позицією В.Ф. Асмуса, що наведена на початку цієї статті.

У нещодавно перекладеному українською мовою підручнику Майкла Лакса «Метафізика: сучасний вступний курс» читач не знайде бодай якоїсь орієнтації щодо історії поняття, надто пояснення його появи. Можливо, це було якось викликано належністю автора до аналітичної традиції, що здебільшого байдужа до жанру «історії понять». Утім, вже у «Вступі» автор зауважує на тому, що титул «метафізика» належить не самому Аристотелю, а був «створений пізнішими мислителями» (у множині!), і, з огляду на «наступний ужиток» цього титулу, можна говорити про його змістову релевантність для цієї специфічної дисципліни [Лакс 2016: 17].

Якщо розцінювати підручники як те першорядне джерело, яке дає змогу читачам утворити собі уявлення про зміст відповідної навчальної дисципліни або інші відомості про певний предмет зацікавлень, то доводиться з прикрістю констатувати той факт, що один із двох «продуктів європейської волі та винахідливості» (Ж. Ніва) в українському науковому і освітньому просторі або просто мовчазно приймається в значенні безпроблемної назви твору Аристотеля, вкотре відтворюючи при цьому «бібліотечарську легенду», або використовується як ніби самозрозуміла назва філософської дисципліни, що має справу з чимось трансцендентним.

У згаданій на початку Кембридзькій збірці про Аристотеля за редакцією Дж. Барнса, докладний бібліографічний масив містить лише три публікації, присвячені самій назві «метафізика»: першу статтю Райнера та дві розвідки Філіпа Мерлана [Merlan, 1957; 1968]. Що стосується першої розвідки, то ще І. Дюрінг влучно зауважив, що автор «не займає позиції щодо питання про назву» твору [Düring 1968: 272.59-

60]. Стосовно другої можна сказати те ж. Хоча на початку Ф. Мерлан зважає на різні словникові описи «метафізики», навіть наводить праці Райнера, які руйнують «бібліотечарську легенду» появи «метафізики» [Merlan 1968: 175], але справа не доходить ані до оцінки гіпотези Райнера, ні до альтернативного з'ясування походження титулу. Натомість автор пропонує докладний аналіз «проблеми метафізики» Аристотеля. Під певним кутом зору це цілком виправдано, бо лише чітке розуміння того, чим постає програма «першої філософії» й яким є предмет останньої, дає змогу філософськи відповісти на питання про запроваджені титул для цієї праці. Однак це масштабне завдання має бути предметом іншого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Аристотель і аристотелізм. (2016). *Філософська думка*, (5), 5-76.
- Асмус, В. (1976). Метафізика Аристотеля. In Аристотель, *Сочинения в 4-х т.* (Т. 1; сс. 5-62). М.: Мысль.
- Гусев, В. (2004). Вступ до метафізики: Навч. Посібник. Київ: Либідь.
- Корет, Э (1998). *Основы метафизики.* (В. Терлецький, Пер.). Київ: Тандем.
- Лакс, М. (2016). *Метафізика: сучасний вступний курс.* (М. Симчич, Пер.). Київ: Дух і літера.
- Ніва, Ж. (2002). *Європа метафізики і картоплі.* (В. Каденко, Пер.). Київ: Дух і літера.
- Aristotelis. (1987). *Opera*, vol. III: *Librorum deperditorum fragmenta.* Berolini: De Gruyter.
- Aubenque, P. (1961). Aristoteles und das Problem der Metaphysik. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 15(3), 321-333.
- Audi, R. (1999). (Ed.), *The Cambridge Dictionary of Philosophy.* New York: Cambridge UP, 1999.
- Barnes, J. (Ed.). (1995). *The Cambridge Companion to Aristotle.* Cambridge: Cambridge UP.
- Diehle, A. (1957). Der Platoniker Ptolemaios. *Hermes*, 85, 314-325.
- Düring, I. (1968). Aristoteles. In K. Ziegler (Hrsg.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Supplementband 11* (pp. 159-336). Stuttgart: Druckenmüller.
- Flashar, H. (Hrsg.). (2004). *Grundriss der Geschichte der Philosophie, Bd. 3: Ältere Akademie, Aristoteles, Peripatos.* Basel: Schwabe.
- Frede, M., & Patzig, G. (1988). *Aristoteles, Metaphysik Z'. Text, Übersetzung und Kommentar. Bd. I: Einleitung Text und Übersetzung.* München: Beck.
- Hammond, N. G. L., & Scullard, H. H. (1970) *The Oxford Classical Dictionary.* Oxford: Clarendon.
- Howald, E. (1920). Die Schriftenverzeichnisse des Aristoteles und Theophrast. *Hermes*, 55, 204-221.
- Jaeger, W. (1912). *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles.* Berlin: Weidmann.
- Kasper, W. (Hrsg.). (1998). *Lexikon für Theologie und Kirche.* Freiburg, Basel, & al.: Herder.
- Kaulbach, F. (1991). *Einführung in die Metaphysik.* Darmstadt: WBG.
- Kobusch, Th. (1992). Metaphysik als Einswerdung. Zu Plotins Begründung einer neuen Metaphysik. In L. Honnefelder, & W. Schüßler (Hrsg.), *Transzendenz: zu einem Grundwort der klassischen Metaphysik* (93-114). Paderborn: Schöningh.
- Kremer, K. (1961). *Der Metaphysikbegriff in den Aristoteles-Kommentaren der Ammonius-Schule.* Münster: Aschendorf.
- Lalande, A. (1997). *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (Vol. 1). Quadrige / PUF.
- Marx, W. (1972). *Einführung in Aristoteles' Theorie vom Seienden.* Freiburg: Rombach.
- Menn, S. (1995). The Editors of the Metaphysics. *Phronesis*, 40(2), 202-208. <https://doi.org/10.1163/156852895321051955>
- Merlan, Ph. (1957). Metaphysik: Name und Gegenstand. *The Journal of Hellenic Studies*, 77, 87-92. <https://doi.org/10.2307/628639>
- Merlan, Ph. (1968). On the Term «Metaphysics» and «Being-qua-being». *The Monist*, 52, 174-194. <https://doi.org/10.5840/monist196852216>
- Morau, P. (1951). *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote.* Louvain: Universitaires de Louvain.

- Politix V. (2004). *Routledge Philosophy Guidebook to Aristotle and the Metaphysics*. London, & New York: Routledge.
- Primavesi, O. (2007). Ein Blick in den Stollen von Skepsis: vier Kapitel zur frühen Überlieferung des Corpus Aristotelicum. *Philologus*, 151(1), 51-77. <https://doi.org/10.1515/phil-2007-0105>
- Rapp, Ch. & Corcilius, K. (Hrsg.). (2011). *Aristoteles-Handbuch. Leben - Werk - Wirkung*. Stuttgart-Weimar: Metzler. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-05321-3>
- Rapp, Ch. (Hrsg.). (1996). *Aristoteles. Metaphysik, Die Substanzbücher (Z, H, Θ)*. Berlin: Akademie.
- Reiner, H. (1954). Die Entstehung und ursprüngliche Bedeutung des Namens Metaphysik. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 8(2), 210-237.
- Reiner, H. (1955). Die Entstehung der Lehre vom bibliothekarischen Ursprung des Namens Metaphysik. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 9(1), 77-99.
- Reiner, H. (1990). The Emergence and Original Meaning of the Name 'Metaphysics'. *Graduate Faculty Philosophy Journal*, 13(2), 23-53. <https://doi.org/10.5840/gfpj19901322>
- Ritter, J. & Gründers, K., (Hrsg.). (1980). *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Basel: Schwabe, Bd. V.
- Ross, W. D. (1975). *Aristotle's Metaphysics. A revised Text with Introduction and Commentary*. Oxford: Clarendon.
- Sandkühler, H. J. (Hrsg.). (2010). *Enzyklopädie Philosophie* (Bd. II.). Hamburg: Meiner,
- Takatura, A. (1974). *Metaphysics. A Critical Survey of its Meaning*. The Hague: Nijhoff.
- Théophraste. (1993). *Métaphysique*. Texte édité, traduit et annoté avec la collaboration de Charles Larmore et Enno Rudolph, et pour la traduction arabe de Michel Crubellier. Paris: Les Belles Lettres.
- Ueberweg, F. & Heinze, M. (1920). *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Erster Teil: das Altertum*. Hrsg. von Karl Praechter. 11. Aufl. Berlin: Mittler und Sohn.
- Wehrli, F. (1955). *Die Schule des Aristoteles*. Texte und Kommentar. Bd. VIII Eudemos von Rhodos. Basel: Schwabe.
- Ziegler, K., & Sontheimer, W. (Hrsg.). (1964). *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike* (Bd. II). Stuttgart: Druckemüller.
- Zimmermann, B., & Rengakos, A. (Hrsg.). (2014). *Handbuch der griechischen Literatur der Antike, Bd. II, Die Literatur der klassischen und hellenistischen Zeit*. München: Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406618284>

Одержано 17.07.2017

REFERENCES

- Aristotelis. (1987). *Opera*, vol. III: *Librorum deperditorum fragmenta*. Berolini: De Gruyter.
- Aristotle and Aristotelianism. (2016). [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, (5), 5-76.
- Asmus, V. (1976). Aristotle's Metaphysics. [in Russian]. In Aristotle, *Works in 4 vol.* (Vol. I; p. 5-62). Moscow: Mysl.
- Aubenque, P. (1961). Aristoteles und das Problem der Metaphysik. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 15(3), 321-333.
- Audi, R. (1999). (Ed.), *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. New York: Cambridge UP, 1999.
- Barnes, J. (Ed.). (1995). *The Cambridge Companion to Aristotle*. Cambridge: Cambridge UP.
- Coreth, E. (1998). *Outline of the Metaphysics*. (V. Terletsky, Trans.). [In Russian]. Kyiv: Tandem.
- Diehle, A. (1957). Der Platoniker Ptolemaios. *Hermes*, 85, 314-325.
- Düring, I. (1968). Aristoteles. In K. Ziegler (Hrsg.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Supplementband 11* (pp. 159-336). Stuttgart: Druckemüller.
- Flashar, H. (Hrsg.). (2004). *Grundriss der Geschichte der Philosophie, Bd. 3: Ältere Akademie, Aristoteles, Peripatos*. Basel: Schwabe.
- Frede, M., & Patzig, G. (1988). *Aristoteles, Metaphysik Z'. Text, Übersetzung und Kommentar. Bd. I: Einleitung Text und Übersetzung*. München: Beck.
- Gusev, V. (2004). *Introduction in the Metaphysics: Handbook*. [In Ukrainian]. Kyiv: Lybid.
- Hammond, N. G. L. & Scullard, H. H. (1970) *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford: Clarendon.
- Howald, E. (1920). Die Schriftenverzeichnisse des Aristoteles und Theophrast. *Hermes*, 55, 204-221.

- Jaeger, W. (1912). *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*. Berlin: Weidmann.
- Kasper, W. (Hrsg.). (1998). *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg, Basel, & al.: Herder.
- Kaulbach, F. (1991). *Einführung in die Metaphysik*. Darmstadt: WBG.
- Kobusch, Th. (1992). Metaphysik als Einswerdung. Zu Plotins Begründung einer neuen Metaphysik. In L. Honnefelder, & W. Schüßler (Hrsg.), *Transzendenz: zu einem Grundwort der klassischen Metaphysik* (93-114). Paderborn: Schöningh.
- Kremer, K. (1961). *Der Metaphysikbegriff in den Aristoteles-Kommentaren der Ammonius-Schule*. Münster: Aschendorf.
- Lalande, A. (1997). *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (Vol. 1). Quadrige, & PUF.
- Loux, M. (2016). *Metaphysics. A Contemporary Introduction*. (M. Symchych, Trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Marx, W. (1972). *Einführung in Aristoteles' Theorie vom Seienden*. Freiburg: Rombach.
- Menn, S. (1995). The Editors of the Metaphysics. *Phronesis*, 40(2), 202-208. <https://doi.org/10.1163/156852895321051955>
- Merlan, Ph. (1957). Metaphysik: Name und Gegenstand. *The Journal of Hellenic Studies*, 77, 87-92. <https://doi.org/10.2307/628639>
- Merlan, Ph. (1968). On the Term «Metaphysics» and «Being-qua-being». *The Monist*, 52, 174-194. <https://doi.org/10.5840/monist196852216>
- Morau, P. (1951). *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote*. Louvain: Universitaires de Louvain.
- Nivat, G. (2002). Europe of the Metaphysics and Potatos. (V. Kadenko, Trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Politis V. (2004). *Routledge Philosophy Guidebook to Aristotle and the Metaphysics*. London, & New York: Routledge.
- Primavesi, O. (2007). Ein Blick in den Stollen von Skepsis: vier Kapitel zur frühen Überlieferung des Corpus Aristotelicum. *Philologus*, 151(1), 51-77. <https://doi.org/10.1515/phil-2007-0105>
- Rapp, Ch. & Corcilus, K. (Hrsg.). (2011). *Aristoteles-Handbuch. Leben - Werk - Wirkung*. Stuttgart-Weimar: Metzler. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-05321-3>
- Rapp, Ch. (Hrsg.). (1996). *Aristoteles. Metaphysik, Die Substanzbücher (Z, H, Θ)*. Berlin: Akademie.
- Reiner, H. (1954). Die Entstehung und ursprüngliche Bedeutung des Namens Metaphysik. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 8(2), 210-237.
- Reiner, H. (1955). Die Entstehung der Lehre vom bibliothekarischen Ursprung des Namens Metaphysik. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 9(1), 77-99.
- Reiner, H. (1990). The Emergence and Original Meaning of the Name 'Metaphysics'. *Graduate Faculty Philosophy Journal*, 13(2), 23-53. <https://doi.org/10.5840/gfj19901322>
- Ritter, J. & Gründers. K., (Hrsg.). (1980). *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Basel: Schwabe, Bd. V.
- Ross, W. D. (1975). *Aristotle's Metaphysics. A revised Text with Introduction and Commentary*. Oxford: Clarendon.
- Sandkühler, H. J. (Hrsg.). (2010). *Enzyklopädie Philosophie* (Bd. II.). Hamburg: Meiner,
- Takatura, A. (1974). *Metaphysics. A Critical Survey of its Meaning*. The Hague: Nijhoff.
- Théophraste. (1993). *Métaphysique*. Texte édité, traduit et annoté avec la collaboration de Charles Larmore et Enno Rudolph, et pour la traduction arabe de Michel Crubellier. Paris: Les Belles Lettres.
- Ueberweg, F. & Heinze, M. (1920). *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Erster Teil: das Altertum*. Hrsg. von Karl Praechter. 11. Aufl. Berlin: Mittler und Sohn.
- Wehrli, F. (1955). *Die Schule des Aristoteles*. Texte und Kommentar. Bd. VIII Eudemos von Rhodos. Basel: Schwabe.
- Ziegler, K., & Sontheimer, W. (Hrsg.). (1964). *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike* (Bd. II). Stuttgart: Druckenmüller.
- Zimmermann, B., & Rengakos, A. (Hrsg.). (2014). *Handbuch der griechischen Literatur der Antike, Bd. II, Die Literatur der klassischen und hellenistischen Zeit*. München: Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406618284>

Received 17.07.2017

Vitali Terletsky

Recent Discussions on the Name of Aristotle's Work Known to Us as *Metaphysics*

This paper demonstrates that the widespread interpretation of the term metaphysics as a mere accidental or predetermined by editorial activity of Andronicus of Rhodes has been questioned more than half a century ago by Hans Reiner. A detailed reconstruction of the researcher's hypothesis shows how today one can pursue an innovative investigation in the field of ancient philosophy, where everything seems to be researched. In the review of various judgments by German, English and French scholars of Reiner's hypothesis is shown to what extent and in what precisely the points of his research results are perceived or rejected by modern scientific community. In the contemporary Aristotle-studies come to light the tendency, even without mention Reiner's name, (1) to consider the title of «metaphysics» as thematic sustained by works of Aristotle himself, (2) to earlier date the composition of a work with the name than is more commonly attributed to Andronicus (first century BC). However, the most controversial question remains whether the author of the term metaphysics can be considered to be Eudemus of Rhodes, and whether he was somehow participated on the publication of Aristotle's *Metaphysics*.

Vitali Terletsky, PhD in Philosophy, senior researcher, Head of the Philosophy and Geopolitics Department at Research Institute of Ukrainian Studies.

Віталій Терлецький, канд. філос. н., старший науковий співробітник, завідувач відділу філософії та геополітики Науково-дослідного інституту українознавства.

Виталий Терлецкий, канд. филос. н., старший научный сотрудник, заведующий отделом философии и геополитики Научно-исследовательского института украиноведения.

e-mail: terletsky.vm@gmail.com
